

РЕЦЕНЗИЯ

НА ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД ЗА ПРИСЪЖДАНЕ НА ОНС „ДОКТОР“ НА ТЕМА:

„СИВАТА ИКОНОМИКА В БЪЛГАРИЯ В СРАВНИТЕЛЕН ПЛАН“

докторант: Лиляна Веселинова Георгиева

научен ръководител: проф. д-р Стефан Петранов

рецензент: доц. д-р Милен Велушев

Основание за представяне на рецензията: Решение на научното жури по защита на дисертационния труд, утвърдено със Заповед № РД-38-282/03.06.2024 г. на Ректора на СУ. Рецензията е съобразена с изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България, Правилника за неговото прилагане и Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски“.

1. Данни за кандидата

Докторант Лиляна Веселинова Георгиева завършва с пълно отличие бакалавърска степен по "Икономика" през 2017 г. и придобива магистърска степен по "Счетоводство и одит" през 2019 г. Преминала е допълнителни обучения по обмени в Германия, Китай, Русия и Франция.

От юли 2020 г. е докторант в програма "Икономика и икономическа политика" към катедра "Икономика" на Стопански факултет. Професионалният ѝ опит извън Университета е предимно в сферата на счетоводството и финансите. От 2022 г. работи в Българската банка за развитие, където се занимава с изготвяне на макроикономически анализ, обзор на различни държавни и европейски политики и стратегическо развитие. Има опит с участие в научни проекти като участник към проекти на КОТРА и ФНИ.

От 2019 г. води упражнения в Стопански факултет като първоначално е хоноруван асистент към катедра "Финанси и счетоводство", а след това продължава да води упражнения към катедра "Икономика" по дисциплините "Международна икономика", "Микроикономика I", "Обща икономическа теория", "Макроикономика I" и "Нови икономически явления". През 2022 г. печели трето място в конкурса "Студент на годината" на СУ в категория "Докторанти" като има първи места от предходни години в категория "Стопански науки" като студент в бакалавърската (2016) и после като студент в магистърска програма (2018).

Правят впечатление участията ѝ в множество конференции и научни форуми в страната и в чужбина, както и в различни инициативи на катедрата по време на докторантурата.

Работата ѝ включва и редица дейности в обществена полза, като в периода 2021-2023 г. е председател на Сдружението на завършилите СтФ към СУ "Св. Климент Охридски", и е представител в Студентски съвет и във Факултетния съвет на СтФ от квотата на докторантите.

2. Обща характеристика на дисертационния труд

Представената за публична защита дисертация е с обем от 174 стр. (без информационните източници и без приложенията). Структуриран е в Увод (с. 7-13); 4 глави (глава I – с. 14-59; глава II - с. 60-89; глава III- с. 90-132; глава IV – с. 133- 169 и Заключение (с. 170-174). Допълнително са изведени приносите на дисертационния труд (с. 175-178). Добавени са четири приложения, съдържащи относима към изложението информация (с.178-276). Изложението е онагледено с множество поместени в приложенията таблици. Библиографията включва 268 източника, от които 243 са на английски език. Накрая са изброени участията в конференции и научните публикации по темата на дисертацията, откъдето става ясно, че тезата е апробирана в научни форуми и е използвана в осем научни публикации.

В Увода изяснени тезата, обекта, предмета, целите, задачите след което е описана методологията на изследване. Изследователската теза е, че въпреки по-високия относителен дял на сивата икономика в България, нейните характеристики и структура са сходни с тези на сивата икономика в други страни- членки на Европейския съюз. И ако това е вярно, то мерките и политиките за минимизиране на сивата икономика, прилагани успешно в тези страни, могат да се приложат и в България. За да провери тезата си, докторант Георгиева си поставя за цел да изясни характеристиките на сивата икономика в пет индивидуални страни-членки: Гърция, Румъния, Словакия, Хърватия и Чехия, и в два агрегата: Европейският съюз и еврозоната, съставена от приелите евро като основно платежно средство страни-членки. За да постигне тази цел тя е формулирала подходящи изследователски задачи и преглед на специализираната литература, анализираща феномена на сивата икономика, което да помогне за изясняване на ключовите характеристики на сивата икономика, така че да се съберат и обработят статистически данни, позволяващи сравнимост между сивите икономики на различни страни. Един от планираните ключови приносни моменти на дисертацията е намерението с помощта на събраните данни да се състави композитен индикатор, който да дава оценка на данъчния морал като ключова характеристика на сивата икономика и с помощта на тази оценка да се сравнят избраните обекти на изследване. Възприетата методология отговаря на поставените задачи, тя представлява комбинация от количествен и качествен анализ, която е подходяща за прилагането на емпиричния подход за постигане на валидни заключения, основани на научния метод. Така дадената заявка за мащаба и дълбочината на изследване предполагат че то е систематично и комплексно, като постигнатите на неговата основа изводи са значими и валидни. Уводът също така обобщава съдържанието на дисертацията, за да даде представа за логиката на изследването.

Първата глава, красноречиво озаглавена „Сивата икономика според научната литература“, представя основните научни достижения в изследването на сивата икономика на различни страни, като в края ѝ е поставен акцент на изследванията на сивата икономика на България. Главата започва с представяне на основните понятия в тяхната сложност и многомерност, заради която научната общност не може да се обедини около един термин за описването на тази част от икономиката, в която няма формални правила, организацията е спонтанна и дефинирането и контрола по спазването на неформалните правила е труден. Затова възприетия от докторант Георгиева подход да представи различни съществуващи дефиниции и да се подбере тази, която функционално обслужва най-добре последващото изложение е правилен. Избраната дефиниция свързва сивата икономика с неплащането на данъци и по-точно я определя като тази част от икономиката, в която обемът на производството и реализацията на законни стоки целенасочено се укрива от държавните органи с цел избягване на плащане на дължими данъци и осигуровки. След дефинирането на изследвания икономически феномен става възможно обсъждане на методите за оценка на размера на сивата икономика, като са разгледани предимствата и недостатъците на редица подходи за оценка. Наличието на сива икономика в една държава логично поставя въпроса за генезиса на това явление и мащаба му. Така че докторант Георгиева е направила обзор на теориите като е поставила акцент върху връзката между размера на сивата икономика, размера на БВП и темпа на прираст та икономическия растеж. След това изложение, фокусът на първа глава се премества върху България като са обсъдени резултатите от преходни изследвания на сивата икономика в страната.

Втора глава, озаглавена „Сравнителен анализ на ключови проявления на сивата икономика в България“ съдържа представяне на данните за ключовите характеристики на сивата икономика в няколко избрани по подходящ критерий страни, обсъден е избора на методологията за анализ на тези данни, след което е направена оценка на постигнатите резултати в сравнителен план. Главата започва с представяне на едно анкетно проучване на Евробарометър, направено през 2019г., което е залегнало в основата на емпиричния анализ, направен в дисертационния труд. Понеже намерението на докторант Георгиева е да демонстрира особеностите в размера и структурата на сивата икономика в България, е направен обстоен преглед на икономиката със сходен етап на икономическо развитие и сходни институционални показатели. Докторантката е идентифицирала като подходящи за сравнителен анализ страни: Гърция и Румъния, Словакия, Хърватия и Чехия. Освен това за целите на сравнителния анализ са използвани данни за сивата икономика в две наднационални формирания към които България принадлежи или предстои да се присъедини, а именно Европейския съюз и Евроната. Включването им в анализа му придава нормативен елемент тъй като икономическото развитие на България е тясно свързано със способността ѝ напълно да се интегрира в рамките на тези две наднационални структури. Изложението продължава с обработка на данните за избраните страни и установява кои от представените в първа глава теоретични умозрения са потвърдени с

емпирични доказателства. На тази основа са идентифицирани множество повтарящи проявления и ключови характеристики на сивата икономика в избраните за анализ страни.

Третата глава, озаглавена „ Данъчно поведение и данъчен морал“ представя аргументите за фокусиране на анализа върху данъчното поведение като отражение на размера и проявлението на феномена на сивата икономика и установява основните променливи, които му влияят. Главата започва с дефиниране на данъчния морал като набор от мотиви, определящи данъчното поведение. Описани са различни изследвания на данъчния морал, в които се обсъждат и механизмите за манипулирането му в обществен интерес. След това е потърсен вече описан в научната литература индикатор за данъчен морал и е направен преглед на данните от използваното в дисертационния труд анкетно изследване на Евробарометър за променливи, които имат връзка с установяване на равнището на данъчния морал в дадена страна. Останалата част от главата е посветена на обсъждане и тестване на различни модели, които описват връзката на данъчния морал с данъчното поведение като прокси за сивата икономика, като целта е да се докаже, че данъчния морал е значима променлива за определяне на данъчното поведение.

Четвъртата глава се нарича „Разлики в данъчния морал според социодемографски характеристики“. В нея в дълбочина се разглежда феномена на данъчния морал в опит да се установят факторите, които го определят и с това да се обяснят разликите в данъчния морал между изследваните страни. Изготвен е иконометричен анализ на данните от анкетното проучване на Евробарометър, за да се устави на какво се дължат наблюдаваните разлики в данните за данъчния морал в различните страни чиято сива икономика е обект на изследване. Направени са изводи, че съществуват прилики и разлики между данъчния морал на България и останалите изследвани страни, както и че установените разлики се дължат на фактори като географското положение, историческото развитие, бита и културата. От друга страна принадлежността към обща наднационална структура и сходната степен на икономическо развитие обуславят прилики в данъчния морал в разглежданите страни.

Заклучението обобщава основните изводи от всяка глава като за целта синтезира съдържанието на главите до стройни логически вериги, които да потвърдят валидността и значимостта на направените изводи. Става ясно, че работната хипотеза, че относителния размер на сивата икономика в България е по-голям от този в останалите изследвани страни се потвърждава, както се потвърждава и хипотезата, че съществуват прилики, общи характеристики в структурата на сивата икономика, например най-силно засегнати икономически сектори и икономически дейности. Тъкмо последното заключение дава основание да се приеме, че за намаляване на размера на сивата икономика в България могат да се ползват добри практики и мерки при формулирането и провеждането на общи европейски насоки и политики за борба със сивия сектор.

Смятам, че в така предложения за защита дисертационен труд са използвани достоверни и проверими изходни данни, а проведената обработка и анализ отговарят на възприетите

стандарти за изчерпателност и достоверност на описателния и иконометричния анализ. Приемам, че използвания научен апарат в смисъл на дефиниране на икономическите феномени, използване на общоприета икономическа терминология, спазване на възприетите алгоритми на научния метод и емпиричния подход е достатъчен, за да се приемат постигнатите изводи за достоверни.

3. Идентифициране и преценяване на научните и приложните приноси

След заключението докторант Георгиева идентифицира следните свои научни и научно-приложни приноси:

1. Извеждане на актуални характеристики на сивата икономика в България, както и в Европейския съюз, Евророната, а също и в близки за България страни като Гърция, Румъния, Словакия, Хърватия и Чехия.
2. Групиране на установените характеристики в две самостоятелни групи: от страна на търсенето (най-често купувани услуги, мотивация на купувачите), и от страна на предлагането (най-засегнати сектори, най-извършвани недеklarирани дейности, мотивация на участниците).
3. Разглеждане и потвърждаване на статистически значима зависимост между заявения данъчен морал и заявеното данъчно поведение с помощта на иконометрични модели
4. Изясняване на ролята на данъчния морал като фактор за събираемостта на дължимите данъци, извън и независимо от факторите, които традиционно се разглеждат като мотивиращи поведението на рационалния икономически агент.
5. Открояване на прилики и разлики в данъчния морал на база на социо-демографски характеристики на населението в различните страни.

Смятам, че така идентифицираните приноси са значими и отговарят на общоприетите критерии за научни и приложни приноси. Първият принос е значим, защото, видно от прегледа на литературата, до този момент не е правена систематизация и квалификация на характеристиките на сивата икономика, използвайки данни за България, Гърция, Румъния, Словакия, Хърватия и Чехия, както и в Европейския съюз и Евророната. Втория принос е значим, защото систематизира характеристиките според силите, благодарение на които се осъществява ефективното разпределение на икономическите ресурси – търсенето и предлагането. Третия принос е значим, защото установява по безспорен начин връзката между данъчно поведение и данъчен морал. Четвъртия принос е значим, защото установява значимостта на данъчния морал за събираемостта на данъците като така подобрява Стандартния икономически модел където моралът е пренебрегнат като фактор за рационално поведение. Петият принос е значим, защото установява конкретни прилики и разлики в данъчния морал, които обуславят прилики и разлики в данъчното поведение и могат да се използват при формулиране на политики за въздействие върху данъчния морал с цел редуциране на размера на сивата икономика.

4. Оценка на публикациите по дисертацията

В съответствие с критериите за придобиване на научна степен, Лиляна Георгиева е представила доказателства за шест самостоятелни публикации и две публикации в съавторство, осъществени в сборници с доклади от международни конференции или в специализирани научни списания. Всички публикации са пряко свързани с темата на дисертацията. Видно от съдържанието на публикациите, те представляват апробиране на ключови за дисертационния труд съждения и постигнати резултати от анализ на емпирични данни. Обемът и качеството на представените в настоящата процедура по придобиване на научна степен неколкратно надвишава минималните държавни изисквания за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ в професионално направление 3.8. „Икономика“ според ЗРАСРБ и Правилника за неговото прилагане.

5. Оценка на автореферата

Авторефератът е в обем от 50 страници и представя коректно, прецизно и в необходимата пълнота основните моменти от дисертационния труд като систематично и правдиво обобщава структурата и съдържанието на отделните глави и представя постигнатите резултати. Към част от автореферата са приложени справка за научните приноси на разработката, както и списък на свързани с нея публикации на автора. Смятам, че представения автореферат отговаря на критериите и изпълнява целта си, защото пълноценно и достоверно обобщава основните тези, аргументи и заключения на дисертацията.

6. Критични бележки и препоръки

Смятам, че така представения дисертационен труд има редица силни страни, той напълно отговаря на общоприетата научна парадигма и представлява последователно, логично и систематизирано изследване, в което присъстват всички необходими елементи: дефиниране, приложение, анализ и оценка. В този смисъл приемам за валиден възприетия научен подход: идентифицирането на изследваните феномени, прегледа на научната литература, събирането и обработката на емпирични данни, и формулираните заключения.

Наред с вече постигнатото, изследваната тема дава възможност за надграждане и по-нататъшна специализация. По мое мнение вече установената и анализирана връзка между данъчен морал и данъчно поведение може да се използва при формулиране на икономически политики за намаляване на размера на сивата икономика, като показателя за данъчен морал може да служи за индикатор за ефективността на такива политики. Затова и препоръката ми към докторант Георгиева е да насочи по-нататъшните си усилия към проверка на възможността данъчния морал да се използва като стандартна мерна единица за промените в данъчното представяне, което ще даде възможност за измерване на ефективността на политиките по отношение на данъчните политики.

7. Заключение

Ще завърша тази рецензия като споделя, че имам лични впечатления от работата на Лиляна Георгиева като част от катедрата, както и от представянето ѝ на докторантските минимума. Затова с увереност твърдя, че тя разполага със солидните теоретични знания и подходящата трудова етика, които предполага присъждането на докторска степен. Смятам, че представения за публична защита дисертационен труд потвърждава моето мнение като демонстрира, че докторантката се е запознала с впечатляващ обем литературни източници, така че да придобие изчерпателно и структурирано знание в областта на сивата икономика, след което го е използвала за да направи изчерпателен анализ на изследвания проблем. Изложението е логично, а стилът е академичен. От предоставените на разположение на научното жури документи става ясно, че са изпълнени формалните изисквания на Правилника за прилагане на Закона за развитие на академичния състав в Република България и на Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св.

Климент Охридски”.

На основание на горното аз давам положителна оценка на рецензирания дисертационен труд, и с пълна увереност предлагам на членовете на научното жури да гласуват положително за присъждането на образователната и научна степен „доктор” по професионално направление 3.8. „Икономика” на Лиляна Веселинова Георгиева.

18.08.2024г.

София

Рецензент:

доц. д-р М. Велушев